

...

چنین گفت پیرمیرا

...

بنگاه ترجمه و نشر
کتاب پارسه

مناجات نامهٔ خواجه عبدالله انصاری
گفتارها، مقولات و رباعیات • به تصحیح دکتر توفیق سبحانی

فهرست

۹	پیشگفتار
۲۳	گفتارهای پیر هرات
۱۸۲	مناجات نامه
۱۹۷	مقولات
۲۱۵	رباعیات
	فهرست‌ها
۲۲۵	آیات
۲۲۹	احادیث و عبارات عربی
۲۳۱	اشعار فارسی
۲۳۵	اشعار عربی
۲۳۷	رباعیات
۲۴۱	واژه‌ها
۲۴۹	نمایه
۲۵۱	مآخذ

به یاد گرامی استاد ارجمند و هنرمند محمّد زهرایی که
یادگارهای زیبایی از هنر بی نظیرش بر جای گذاشت. روانش شاد.
— توفیق هـ سبحانی

پیشگفتار

خواجه عبدالله انصاری و آثار او

شیخ الاسلام ابواسماعیل عبدالله بن محمّد انصاری هروی، از فرزندان ابویوب انصاری است که پیامبر (ص) در هجرت از مکه به مدینه در منزل او فرود آمده بود. عبدالله در سال ۳۹۶ ق در هرات به دنیا آمد و به سلک سخن‌سرایان و نویسندگان پیوست و شعر ملیح گفت و نثر فصیح نوشت. خواجه از مفسران، محدثان، صوفیان و شاعران بزرگ ایران در قرن پنجم هجری است. حافظه‌ی بسیار قوی داشت و در سال ۴۱۷ ق به منظور کسب علم و عرفان به نیشابور سفر کرد و مدتی به بغداد رفت و سفر حج به جا آورد و در بازگشت از این سفر، به دیدار شیخ ابوالحسن خرقانی نائل آمد و ملاقات‌هایی با شیخ ابوسعید ابی‌الخیر داشت و از او فایده‌ها گرفت. سرانجام در هرات اقامت گزید و «شیخ الاسلام» شد و به ارشاد و تدریس پرداخت و در سال ۴۸۱ ق در همان شهر درگذشت.

خواجه عبدالله شعر می‌گفت و بسیاری از اشعار خود را در رسالات خویش آورده است. شهرت خواجه عبدالله به سبب اشعار اندکی نیست که از وی باقی مانده است، بلکه به سبب رسالات و کتاب‌های منثوری است که از وی در دست داریم. مشهورترین کتاب‌های خواجه عبدالله از این قرارند:

— مناجات‌نامه: معروف‌ترین کتابی است که به خواجه عبدالله نسبت داده شده است. به نثر مسجع است و تا زمان خواجه در زبان فارسی این سبک ساده و شیوا سابقه نداشته است. درباره‌ی این کتاب بعداً توضیح مفصل داده خواهد شد.
— رساله‌ی دل و جان: مناظره‌ی است بین دل و جان، باز به نثر مسجع.

— رساله واردات.

— کنزالسالكين، رساله يي است به نظم و نثر، با اشاره به آيات و احاديث در شش باب.

— قلندرنامه، رساله يي است در باب قلندر و قلندريه به نظم و نثر.

— رساله هفت حصار، مناجات است به نثر مسجع.

— محبت نامه، رساله يي است مشتمل بر ۲۷ باب.

— رساله مقولات.

— رساله الهی نامه.

در همه این رسالات گویا خواجه در صدد آن بوده که سخن خود را از حالت نثر عادی بیرون ببرد و کلام خود را به شعر نزدیک تر کند، تا هم دلنشین تر باشد و هم به سهولت در خاطر نشیند. در عبارات خواجه سجع چند بار تکرار می شود، بی آن که کلام بر اثر این تکرار از سادگی دور شود و غریب و دشوار به نظر آید. خواجه در ضمن کلام، گاهی اشعاری می آورد و گویا این سخنان را در مجالس و عظم تقریر می کرده است.

کلام خواجه در غالب موارد شعری است منثور و نثری است موزون که نویسنده اغلب آن ها را با اشعار عروضی دل انگیز خویش همراه کرده است. نثر خواجه را نمی توان از جمله سخنان مصنوع و پرآرایش مترسلانی شمرد که به پیروی از مترسلان تازی گوی از قرن ششم به بعد آغاز کرده اند. نام و مشخصات دو کتاب دیگر هم در این جا باید ذکر شود:

۱. کشف الاسرار و عده الابرار: تألیف ابوالفضل رشیدالدین میبدی که تفسیری عظیم بر قرآن مجید است. مؤلف چون تفسیری را که خواجه عبدالله تألیف کرده بود مختصر یافته، به شرح آن پرداخته و آیات قرآنی را یک بار ترجمه و دو بار تفسیر کرده است، که بار اول به شیوه مفسران عادی و بار دوم طبق مشرب عارفان است.

کشف الاسرار، هم از نظر خصایص لغوی و دستوری و هم از لحاظ مطالب عرفانی و ادبی بسیاری که در آن آمده است یکی از کتب برجسته ادب فارسی به شمار می رود، و مجموعه یی بسیار ارجمند از اقوال مشایخ تصوّف و شعرهای دلکش عارفانه نیز در آن آمده است که در جای دیگر نمی توان یافت. این کتاب از نمونه های بسیار شیرین و جذاب نثر فارسی در قرن ششم هجری است و در میان ترجمه های بی شماری که از قرآن فراهم آمده، از همه زیباتر و

شاعرانه‌تر می‌نماید. رشیدالدین میبیدی این کتاب را در سال ۵۲۰ هجری به انجام رسانده است.

۲. طبقات الصوفیة: در اصل کتابی بوده به عربی تألیف ابو عبدالرحمن محمد بن حسین سلمی (یا سلمی) (۳۲۵-۴۱۲ق) در شرح احوال و سخنان بزرگان صوفیة. در این کتاب، مؤلف، صوفیة را از حیث زمان به پنج طبقه تقسیم کرده، و در هر طبقه شرح حال و سخنان بیست تن از بزرگان این طایفه را که در زمانی واحد می‌زیسته‌اند، آورده است. خواجه عبدالله این کتاب را در قرن پنجم با حذف اسناد در مجالس ذکر و درس خود املا کرده و یکی از شاگردان او این مجالس را به رشته تحریر درآورده است. ترتیبی که در طبقات الصوفیة سلمی آمده در این کتاب دیده نمی‌شود. طبقات الصوفیة خواجه عبدالله که به انشای یکی از شاگردان اوست، به زبان دری آمیخته به لهجه هروی است، و اگرچه اساس آن همان کتاب سلمی است ولی بسیاری از مطالب خود خواجه عبدالله و کتب دیگر نیز در آن گنجانیده شده است. اهمیت طبقات الصوفیة نه تنها از حیث فارسی بودن آن، بلکه از نظر مطالب افزوده‌ی است که می‌تواند جداگانه مورد بحث قرار گیرد. نسخه این کتاب اندک‌اندک مورد تصرف نساخ قرار گرفته است و امروز آثار لهجه محلی در آن به ندرت دیده می‌شود.

نفحات الانس من حضرات القدس جامی، شاعر و عارف بزرگ قرن نهم بر مبنای طبقات الصوفیة خواجه عبدالله انصاری است. جامی آن کتاب را تنقیح کرده و شرح حال صوفیان متأخر را نیز بر آن افزوده و به نثر قرن نهم هجری درآورده است.

مناجات‌نامه

نثر مسجع از آغاز پیدایی نثر دری در خطبه کتاب‌ها یا در ترجمه کلمات قصار به کار رفته است. ظاهراً خواجه عبدالله انصاری هروی (۳۹۶-۴۸۱ق) اولین مسجع‌نویس است که این نوع نثر را در رسایل خود به کار برده است.

رسایل خواجه را چند بار گردآوری کرده‌اند. استاد دکتر محمد سرور مولایی در مجموعه رسایل فارسی خواجه عبدالله انصاری که با دقت شایان ستایش تصحیح و مقابله کرده‌اند،

هجده رساله وی را از کتابخانه‌های گوناگون با افزودن فهرست‌ها و لغات و ترکیبات به ترتیب زیر عرضه کرده‌اند:

۱. رساله چهل و دو فصل در حکایت مشایخ، ۲. رساله صد میدان، ۳. رساله محبت‌نامه،
۴. رساله سؤال دل از جان، ۵. رساله ذکر، ۶. رساله و من مناجاتیه و فواید قدس سره،
۷. و من کلامه قدس سره، ۸. رساله واردات، ۹. رساله و من مقالاته فی الموعظه،
۱۰. رساله بی‌نام، ۱۱. رساله و من مقولاته رضی الله عنه، ۱۲. رساله کلمات،
۱۳. رساله پرده حجاب حقیقت ایمان، ۱۴. رساله کنزالسالكين، ۱۵. رساله قلندرنامه،
۱۶. رساله الهی‌نامه، ۱۷. رساله‌یی از مجموعه ۷۸۸ هجری، ۱۸. رساله فواید.

در این مجموعه دو جلدی، مناجات‌نامه نیامده است. مرحوم بهار از مناجات‌نامه نام برده و نمونه‌یی هم به دست داده (سبک‌شناسی، ج ۲، ص ۲۴۰). مرحوم دکتر صفا بدون هیچ توضیحی مناجات‌نامه را از رسالات خواجه عبدالله دانسته است (تاریخ ادبیات در ایران، ج ۲، ص ۹۱۲). مرحوم دکتر محسن بینا در ۱۳۳۳ و آقای شهاب الدین خرّمشاهی در ۱۳۸۷ کتابی به نام مناجات‌نامه به چاپ رسانده‌اند که این دو کتاب شباهتی به هم ندارند. مناجات‌نامه‌های دیگر هم چاپ شده است.

مناجات‌نامه یا نیایش‌نامه عنوان کتاب‌هایی به نظم یا نثر است که به راز و نیاز به درگاه خداوند و یاری‌خواهی از او اختصاص دارند. ظاهراً اولین کتابی که به نام مناجات‌نامه از خواجه عبدالله انصاری به چاپ رسیده، در ۱۲۷۹ قمری و نسخه مفصل‌تری در ۱۳۰۱ ق در ممبئی تهیه شده است. در کتابخانه‌ها گاهی رسایلی به نام کلمات، گاهی گفتار و گاهی هم مناجات به خواجه نسبت داده‌اند که در مواردی این انتساب صحیح نیست. در کتابخانه دانشگاه استانبول به شماره ۱۲۲۴ کتابی به نام مناجات ثبت شده است که منطق الطیر عطار است. در شماره ۱۴۹۰ هم مناجات ثبت کرده‌اند که به خط عمادالحسنی است، آغاز آن با نسخه‌یی که در ۱۳۳۳ در چاپخانه بانک ملی ایران به کوشش محسن بینا چاپ شده برابر است.

مرحوم شفق نوشته است:

از معروف‌ترین گفته‌های خواجه همانا مناجات اوست که تا آن زمان در زبان فارسی بدین